

Lennart Lundmark: Stulet land, Ordfront 2008, 254 s.

I Uppsala fick jag lära mig att juridik är precision. Jag kom 1954 till Kammarkollegiet efter flera år i Svea hovrätt och fick som kammaradvokatfiskal syssla med de då starkt aktuella vattenmålen i Norrland. Jag såg snart att den samejuridik som där tillämpades var hegemoni utan någon precision.

Författningar från Gustav Vasa 1526, 1543 lappgräns, skattemannarätt lika med böndernas, jakträtt, och 1551 (två äganderättsbrev för samebyar), allt tryckt i Gustaf I:s Registratur. Johan III 1584 om lapparnas civilrätt ovan Songamuotka rå vid Torne älv, där de fortfarande gällande lappmarks- och odlingsgränserna (1751 resp. 1873) möter Torne älv idag. Karl IX:s kamp, i faderns fotspår, för riksgränsen vid Ishavet, grundad på samebyarnas civilrätt till rörligt och orörligt = fast egendom. Konungsdomen 1615 i Torneå under Gustav II Adolf, som – sedan 1613 i freden i Knäred Ishavsgränsen definitivt förlorats trots de jordägande, till Sverige skattebetalande samebyarna där – intensivt kämpade för de svenska skattebetalande fjällsamebyarnas rätt. Denna precision var hegemoniskt och fiskaliskt nedkämpad och ihjältigen ehuru känd. I Kammarkollegiet fanns då en imponerande kännedom om tryckta och framför allt otryckta rättskällor i det omfattande arkivet, som kollegiet i nutid tvingats överlämna till Riksarkivet, som saknar förmåga och kunskap att juridiskt analysera detta viktiga material, t.ex. kungl. brev som blott gått till kollegiet och ej finns i årstrycket, skattnöjnings- och jordeboksmaterial som fortfarande har avgörande betydelse för samernas juridiska rätt etc. Män som Gavelius, Bohman (L. Hamnskär NJA 1956 s. 161 där Dahlgren stod för den förlorande fiskaliska linjen), Adner, Skotte m.fl. och tidigare kammarråden Bergström (åborätt) och Axel Klockhoff (Danviks hospitals juridik sedan Gustav Vasa, samejuridik), som båda uppträtt som juridiska författare hade denna grundliga arkivkännedom om otryckt men även idag gällande material.

Det gällde för mig att med precision analysera vad det faktiskt står i 1683 års påbud om skogarna av den traditionellt, för riksgränsen m.m., samevänlige Karl XI, när han 1683 ej alls nämner samerna men väl bönderna vilka skall avstå skog för bergsbrukets behov (sådan skog har samerna ej). Dessa var ju i bekräftelse av sin urgamla skattemannarätt med jakträtt 1646 av Kristina och 1683 ges intet (nödvändigt) avvitringsanspråk mot deras skattemannarätt och jakträtt, blott mot böndernas skogar. Egendomligt nog ansågs detta påbud av 1683 under den korta (38 år) "suveränitetstiden" ge anledning till skogsavvitrering mot bönderna på 1800-talet i Norrbotten både ovan och nedan odlingsgränsen av 1873, och i Västerbotten nedan denna gräns (och ovan gränsen på 1900-talet, på ett sätt som måste korrigeras genom särskild lag om vattenrätten 1926).

1683 års påbud nämner ej de långt tidigare skattlagda samebyarna (markägare genom ockupation som laga fång) och kan efter 1720 knappast tillämpas mot bönder, vilket skett, och framför allt ej analogiseras mot samerna, som ej är nämnda 1683.

Lennart Lundmark är ej jurist. Han har skrivit en stilistiskt trevlig lättläst bok 2008, som ger en helt sann skildring av statens, Sveriges, politiskt-byråkratiska allians mot samernas juridiska rättigheter. Staten låter någon låg instans komma med ett juridiskt ohållbart påstående. I nästa etapp utgår den politiskt-byråkratiska alliansen från detta påstående som ett faktum, som läggs till grund. Utredning läggs till utredning och domar i högsta instans i Norge

1968 och sedan i Sverige 1981, där falsariet lappprivilegium – en ohållbar juridisk fiktion av 1928 – dömdes bort och HD förklarade samernas äganderätt norr om Jämtland fullt möjlig, tigs aktivt ihjäl. Rennäringslagen (RNL) bygger fortfarande på lögnen av 1928 "lappprivilegiet", som Lundmark förbiser, ej granskar juridiskt, trots att den splittrar samerna i strid mot ILO 169, som gäller ett folk, ej en viss näring. SOU 1999:25 har, måhända medvetet, helt missuppfattat denna sak, och ser renägarna som Sveriges – till skillnad mot Norge – enda *bona fide*-samer. Sverige spränger på detta sätt det enhetliga samefolket i strid med ILO 169. Detta är ett slags kastlöshet. Definition efter näring är näringsrätt, som ej berör eller påverkar civilrätten, den grundläggande folkets rätt. Denna grundrätt skall ej som nu stå under ministerstyre, utan grundlagsenligt av ett ämbetsverk.

På många sätt har Lundmark aktivt rätt.

När det däremot gäller juridiken som precision har Lundmark avgörande stora brister. Han ser ej efter vad det faktiskt står i de juridiska texterna från Vasaätten, Gustav Vasa t.o.m. drottning Kristina. Det finns nya historiska böcker om Johan III, Lars Ericson, Erik Petersson, Karl IX, Henrika Tandefelt 2008 om Gustaf III, som en gång för alla 1789 gjorde skattemannarätten för allmogen till äganderätt (blott 38 år tidigare bekräftad 1751 i kodicillens förarbeten för samerna som ockupation av menighet), inklusive samernas urgamla skattemannarätt, bekräftad av drottning Kristina med jakträtt 1646, då lappmark erövrats jämte Jämtland, varför 1646 års rättsfall gäller generellt för den svenska enhetliga lappmarkspolitikerna – lapparnas äganderätt är 1789 fortfarande liksom 1683 viktig för riksgränsen och 1645 års erövring av Jämtland-Härjedalen med dess tillhörande del i Lappmarken – Finnmarken med samebyar – jordägare i Brömsebro är Axel Oxenstiernas (*legifer Lapponiae*) hämnd för 1613 års definitiva avstående av Ishavskusten med dess jordägande samebyar och den hårda Älvsborgs lösen i Knäredsfreden, där Oxenstierna var Sveriges ombud, kunnig i samebyarnas äganderätt (Karl IX dog 1611).

Jag vann som kammaradvokatfiskal fiskerättsmålet i Jämtland åt samerna, NJA 1962 s. 392, vilket ger mig tillfälle att som biprodukt ytterligare vända på Kammarkollegiets ohållbara linje att endast kollegiet hade rätt att föra talan för samernas rätt till land och vatten (= Kjerschow i Norge 1904, som rentav ville förbjuda samerna, norska och svenska, att gå till domstol med sina frågor om rätt till land och vatten – landbruksdepartemanget skulle slutligt avgöra – en linje som detta departement nu är tillbaka till i oförklarligt samarbete med Jordbruksdepartementet i Sverige, linjen strider mot grunnlovens §§ 88, 90, 110a, 110b och 110c). Altevatndomen i Høyesterett (HR) 1968 skyddas av grunnloven.

Min kamp för samernas juridiska rätt bygger på att juridik är precision och i samarbete med jur.dr Gunnar Prawitz gav jag ut Studier i renbeteslagstiftning, Norstedts 1970, där jag särskilt skriver ett helt kapitel om de svenska samernas rätt i Norge, som nyligen understrukits av Geir Hågvar i Lov og Ret. Jämför Hågvar 2006: Den samiske rettsdannelse i indre Finnmark, Diedut 2, 472 s.

Lundmark har tyvärr brister, trots stora förtjänster i sin helt berättigade skarpa kritik av Sveriges samejuridik och samepolitik – det politiskt-byråkratiska samebekämparkomplexet med dess stora resurser och lyckade förvisning av Svenska Samernas Riksförbund, SSR, och Sametinget till ett maktlöst Hinterland, Umeå-Kiruna-Östersund, medan skogslobbyn, LRF-lobbyn och rovdjurslobbyn m.fl. sitter i Stockholm. Samebyarna behöver en ambassadör i

Metropolis med nödvändigt kontaktnät och juridisk kompetens, för kraftfull mot-lobbying. Under de 40 åren efter Altevatndomen, har betydelsen av lobbying ökat enormt, med påverkan även på domstolarna.

Dessa brister gäller just att juridik är precision. Cramér-Prawitz Studier 1970 inledde effektivt denna precisa genomlysning, som fortsatt i Samernas Vita Bok (SVB) 1966–2008, 33 volymer grundade på beslut av fria, då med fullmakter från samebyarna försedda SSR:s styrelse och landsmöte – 1968 års fortfarande gällande samepolitiska program – under professor Israel Ruong och landsmötet med senare fortsättning. Ruong var ej som Lundmark påstår renskötarsen, utan jordbrukarsen, Harrok-Blomhöjden ovan Rebnisjaure, där föräldrarna dog i spanskan, vilket gav Ruong ett stort syskonansvar vid 17 år. Ruong hävdade konsekvent att alla samer har juridisk, exigibel rätt. ILO 169 gav honom rätt, här krävs grundlag som i Norge och respekt för folkrätten.

Den stora koncentrationen på vad Lundmark själv skrivit, s. 248–252 refererar han nästan blott till sig själv i en lång lista, där dock precisionsforskaren Ulf Mörkenstam (lätt tillgänglig i den ej nämnda, av Röda Korset utgivna Svenska Värderingar 202 s. 49–71, Carlssons förlag) nämns. De ledande precisionsforskarna bl.a. professor Carsten Smith och fil.dr Steinar Pedersen, NOU 2008:5 och Lappekodisillen i Nord 1751–1859, 2006, är förbigångna.

1841 års brev om bestämmande av säkra gränser för allmogens i Jämtlands län renbetestrakter är ej en avvitrning, det finns ej något nödvändigt avvitringsanspråk i 1683 års påbud där de skattlagda samebyarna ej är ens nämnda och hela frågan gäller skog för bergsbruket, utan en vanlig lantmäteriförrättning med karta över samernas urgamla av sameby ägda skattefjäll. Det blev ej någon tilldelning av kronomark. Det viktiga är de exigibla punkterna i 1841 års brev, som tryckts i Cramér-Prawitz 1970.

Sådan lantmäteriförrättning för sameby med karta ovan odlingsgränsen skedde ej i Norrbotten och Västerbotten. Den vulgärdarwinistiska, rasistiska kolonialismen, åsiktsbytaren Knut Olivecrona i HD 1884 som bildade skola, en parallell till Norges Kjerschow, nämns ej av Lundmark. Juridisk precisering kräver noggrann analys. Vad sade statsledarna Gustav Vasa–Gustaf III 1789 och Karl XIV Johan 1841, HD, Carlsson-Cramér m.fl. 1868, J. J. Nordström i Första kammaren 1871, Gustaf von Düben i Svensk Tidskrift 1872, civilminister Axel Bergström som dräpande replik till von Düben i riksdagen 1873 med löfte om seriös domstolsprövning av samernas juridiska rätt ovan odlingsgränsen.

Europakonventionen 1950 utfäster effektiv domstolsprövning av civilrätt och är svensk rätt.

Lundmark tycks trots kritik mot Sveriges politiskt-byråkratiska samebekämparkomplex, som riktar sig mot den juridiska precisionen, ändå godta att riksdagen självrådigt lagstiftar om civilrättsliga samefrågor i strid mot rättsstatens krav. Europakonventionen är som sagt svensk rätt och kräver ett *effektivt* skydd för civilrätt och detta medger ej att RNL, som endast är näringsrättslig, läggs till grund. RNL ger rätten till den samiska befolkningen, som ej är juridisk person och ej kan föra talan, lika litet som det statliga sametinget eller SSR, vilka saknar land- och vattenrätt, som enligt HR och HD samebyarna med envar av sina medlemmar fritt har juridisk rätt att föra talan för. Skattefjällsmålet vanns i tingsrätten.

Lundmark förbigår att jag hade fem professorer, Svensson, Hafström, Bergsland, Eriksson, Mörner som sakkunniga i Skattefjällsmålet mot ingen på motsidan, 1966–1981.

Beträffande en annan åsiktsbytare, Åke Holmbäck, har Lundmark s. 137 ej uppmärksammat att denne i pretentiös officiell form, Uppsala Universitets års-skrift 1920, klart utvecklat samernas äganderätt. Holmbäck var då docent. K. B. Wiklund var i Uppsala en mäktig professor, socialdarwinist och starkt inblandad i Albert Ehrensvärds grundlagstridiga tvångsförflyttningar, på norskt önskemål, av ex-norska karesuandosamer söderut i Sverige, som drivits igenom i ett stort sammanträde i Saltsjöbaden 1912, som Lundmark förbigår, men där hovrättspresidenten och talmannen Ivar Afzelius, skiljeman i 1909 års skiljedomstol, spelade en aktiv roll för att åsidosätta 1809 års grundlag, § 16, förbud mot förvisning. Wiklund m.fl. insåg att Holmbäcks kraftfulla åsikt av 1920 gjorde de grundlagsstridiga tvångsförflyttningarna, som i hemlighet överenskommits i Saltsjöbaden – Göteborg 1912, ogenomförbara. Wiklund, som stod Rasbiologiska institutet nära i Uppsala, tvingade i praktiken Holmbäck att acceptera det uppdrag och den ändrade åsikt, som framgår av SOU 1922:10, där lappskattelandet sätts i förgrunden och förringas och 1841 års brev om bestämmande av säkra gränser för lappallmogens renbetestrakter förbigås, med dess kartor och lantmäteribehandling. Axel Klockhoff hade 1914 utrett samebyarnas starka juridiska ställning i officiellt svenskt yttrande till 1909 års skiljedomstol (tryckt av Cramér i SVB, volym 13, lättillgänglig i Riksarkivets bibliotek för Rumar och Lundmark). Klockhoffs yttrande var givetvis känt för Wiklund och Afzelius men i SOU 1922:10, närmast ett skandalyttrande, är det det av Klockhoff helt underkända lappskattelandet som ställs i centrum, byggt på Wiklunds excerpter. Politik och mäktiga män gällde här. Holmbäck var blott docent, olycklig över uppdraget enligt min och Gerhard Hafströms intervju med honom.

Om man har tillgång till skattläggningen, själva handlingen, instrumentet, är detta avgörande. Jordebokens jordnatur tolkas efter vad skattläggningen säger. Här är Kammarkollegiet den avgörande experten. 1646 heter det om samebyns fjäll "skatta för denskull" visst belopp. En ensam individ kan ej driva renskötsel, vilket påpekades av professor Tom G. Svensson, det är alltså en sameby i realiteten under personnamnet, Finnekongen. Här är det alltså fråga om klar skattemannarätt. Hade det varit fråga om kronojord hade det hetat avrad. Detsamma gäller 1695 års skattläggningar för sameby, vilka vi även känner till. Jordeboksredovisningen visar vissa enheter, fjäll, aldrig under krono jordebokstitel förrän man – inga handlingar bevarade – i jordeboken utan skattläggning mot slutet av 1800-talet förde om jordnaturen till "krono under enskild disposition" vilket brukar betyda åborätt. För samerna fanns det ej någon åborätt. Som Klockhoff påpekar var det hela tiden samebyn som innehade skattemannarätten och kunde flytta om lappskattelanden mellan olika familjer efter behov. Omföringen till krono u.e.d. hade till huvudsyfte att mot klart förbud i 1789 års grundlag ändra på jordnaturen skatte till krono i Knut Olivecronas nya anda av 1884 (von Düben, Retzius, skallmätare). När byråkraterna ändrar är utgångspunkten att de konstaterar att jordnaturen sedan urgammalt är skatte men de vill i Olivecronas kolonialistiska rasistiska anda, dit även Gustaf von Düben och Gustaf Retzius hör, införa den totala nyheten "krono" jordnatur. Vid bedömandet av jordeboksredovisningen av jordnatur går man i Kammarkollegiet, som ovan antytt, in på att finna skattläggningen, som är avgörande. Vad Lundmark säger s. 28 ff om

jordböcker är missledande. "Krono" är i och för sig ej avgörande – "krono-skatte" är detsamma som skatte. "Kronoöverlappsmark" som beteckning gör ingen mark till statens. Äganderätten till de åt samebyarna skattlagda fjällen utanför avvitrade nybyggen ovan 1873 års odlingsgräns – lagstridiga nybyggen som dock ej attackeras – skall enligt civilminister Axel Bergström i riksdagen 1873 domstolsprövas, varvid ockupation för menighet utgör laga fång, *occupatio per universitatem* 1751–1789 (skatte – Gustaf III – allmogen). Samemotståndaren Malmerfeldt var den som stoppade Svea hovrätts mål. Kammarkollegiets eget protokoll visar att det var gränsförhandlaren Klinckowströms motståndare Malmerfeldt som i kollegiet stoppade Svea hovrätts remiss av det viktiga Haukiniemi-målet angående samernas äganderätt, som de vunnit i första instans. Vid behandlingen av fjällrätten gäller Europakonventionens krav på effektivt skydd, effektiv domstolsprövning. Riksdagens egna förmodanden och hegemoniska åtgärder i samerättsfrågor, vilka åtgärder Lundmark kritiserar med rätta, innebär att rätten till effektiv domstolsprövning träds förnär. RF 11:14 är på utgående, finns ej i Strasbourg.

Rasdiskrimineringskommittén (FN) har nyligen (se ovan) ålagt Sverige att finansiera objektiva utredningar av samerätten och rätta till bevisbördan. Vid ockupation är bevisbördan mer rätt fördelad än vid urminnes hävd.

Vinterbetesrätten är ett appendix eller en *adpertinens* till skattefjället (norr om Jämtland till samebyns skattlagda fjäll) och behöver då ej bevisas på varje liten bondskog varje vinter. Staten borde alltså instämts i Härjedalsmålet som självpåstådd ägare till skattefjäll, vilka alla är ense om skall tjäna renskötseln, som åter är omöjlig utan vinterbete, den oundgängliga *adpertinensen*. Detta påpekades för domstolen, tingsrätten i ett *amicus curiae-letter*.

Högsta domstolen vägrade prövningstillstånd i Härjedalsmålet. Då påpekades just *amicus*-argumenten när det heter att varken processuellt (staten frånvarande) eller utredningsmässigt (varje liten bondskog varje vinter i 90 år; bondskogarnas gränser kom till 1841 och senare i avvitringen, vilken ej kunde avklippa den civilrättsliga uråldriga ockuperade *adpertinensen* till vinterbete NJA 1956 s. 161 L. Hamnskär) var detta ett lämpligt prejudikatmål. Målet var alltså fel upplagt av Jörgen Bohlin, som fick ett särskilt brev härom av mig. 1646 års skattläggning för djurskjutning (ren, älg) förutsätter fritt vinterbete för dessa. Skall en sådan dom verkligen ligga till grund för miljonskadestånd?

Hovrättsdomen underkändes (Jörgen Bohlins uppläggning kostade 17 miljoner) och det finns ej något HD-prejudikat. Fria parter kan ta upp ett nytt mål i domstol. Enskilda samer, som ej var med i Bohlins mål eller tredsko-domarna är ej bundna.

I hovrätten i Härjedalsdalsmålet adjungerades rättshistorieprofessorn Kjell-Åke Modeer, Lund, trots att denne självrådigt avbrutit en pågående seminarierie i samerätt, då han ej ville sätta sig in i den onekligen komplicerade materian. Komplexiteten vittnar ju Lundmark om, även om han ej citerar andra aktiva djupgående författare som Carsten Smith och Steinar Pedersen m.fl. Angående svensk akademisk rättshistoria se Jacob Sundberg: Den plågade rättshistorien, Juridisk Tidskrift 2005–2006 s. 89–108 JOIR nr 142.

Den oprotokollerade "förberedelsen", två sammanträden i HD under Bertil Bengtsson i Skattefjällsmålet, åsyftade att – ineffektivt – få bort menighets-ockupation (laga fång) som rättsgrund och Europakonventionen. Endast urminnes hävd skulle gälla. Den är lättare för staten att angripa. Samebyarna var först på plats med flera sekler och ockuperade hela årscykeln, både sommar- och vinterbete. Nybyggesanläggningar och vad som skedde i sådana

sammanhang 1750–1850 är knappast processbart för samerna. För en gångs skull tog Ruong här miste (s. 226). Norr om Jämtland finns den norska Altevatndomen 1968 och HD:s uttalanden 1981. Genom att processa om Jämtland undveks risken av eventuell totalförlust. HD förbisåg poängen att samerna i Jämtland fick vanliga lantmäterikartor på skattefjällen, fast egendom sedan gammalt. Det centrala är de exigibla punkterna i 1841 års brev, ej reciten i brevet.

I Altevatnålet angreps 1883 års felleslov. I Skattefjällsmålet 1886 års näringsrätt, renbeteslagen. Detta skedde 90 år efter respektive förordning, processbarheten ifrågasattes ej och målen vanns i Høyesterett och i den svenska högkompetenta tingsrätten, vars dom förkortats i NJA 1981 s. 1.

ILO 169 och dess principer torde nu vara allmänt accepterade som gällande folkrätt. Detta innebär att samerna är ett folk, vilket RNL ju erkänner genom att se den samiska befolkningen som rättsägare. Enligt svensk förvaltningsrätt skall då som sagt ett ämbetsverk handha denna befolknings frågor utan ministerstyre, som ej får förekomma. Att vi i Sverige har ett ministerstyre över samefolket sammanhänger med att – felaktigt – endast renskötare anses som *bona fide*-samer. Näringsfrågor sköts av Jordbruksverket, och dithörande besvärfrågor etc. går till Jordbruksdepartementet, som i detta förhållande, eventuellt med andra departement, har sett – helt felaktigt – en legitimation att bestämma i alla samefrågor för hela samefolket med ministerstyre mot grundlagen, som kräver ämbetsverk. Detta i sin tur beror på att RNL, tidigare 1886 års RBL, näringslagstiftning utan juridisk halt, vad gäller fast egendom med *adpertinenser*, objektivt outhärdliga frågor, generellt svaga svenska utredningar vilka tabubelagt kärnfrågor om fast egendom, t.ex. ockupation för menighet som laga fång (§ 77 i 1809 års RF), att alltså RBL-RNL tillagts alldeles för stor betydelse. Detta belyses av kritiken från FN:s kommittéer i Genève mot Sveriges pliktrapporter med krav på folkräkning av samerna, finansiering av samernas processer med utredningar och frihet från ansvar för rättegångskostnader även vid förlust (se ovan om Skattefjällsmålet). Norge erkänner samefolket sedan gammalt. Grunnloven §§ 88, 90, 110a, 110b och 110c skall få svensk motsvarighet.

Efter åtta år i Kammarkollegiet 1954–1962 och tidigare åtskilliga år i Svea hovrätt och som domare bl.a. i Norrland och på Gotland har jag en stor uppskattning av Lundmarks bok. Vad han t.ex. säger om Sametinget s. 227–230 är tänkvärd. Det nödvändiga programarbetet, att samla hela samefolket som falsariet lapprivilegiet 1928 splittrade, bortdömt av HD 1981 men fortfarande grund för RNL, är en oöverstiglig uppgift för ett sådant sameting. Partiväsendet skapar en skendemokrati med olikhet i rättigheter. Den juridiska äganderätten måste respekteras liksom talerätten (Europakonventionen med krav på effektivt rättsskydd). En lösning genom lag som kan ändras (Finnmarksloven efter försäljning av Finnmarken) är föga önskvärd. Problem har redan visat sig mot kommuner och rikspartier. I övrigt bör Norges grunnlov och överlägsna utredningsambitioner (Otto Jebens m.fl.), erkännandet av alla samer som *bona fide*-samer, vara förebild, NOU 2008:5. Den svenska undermåliga utredningsapparaten, uppskovsprincipen skildrar Lundmark utmärkt "aldrig komma till skott" s. 140, 179 etc. i sin sakrika och välskrivna bok.

Stockholm 2008-10-10

Tomas Cramér

Litteratur

Cramér-Prawitz: Studier i renbeteslagstiftning, Norstedts 1970.

Cramér: Samernas Vita Bok, SVB, volym 12 1979: "Han schal Eder holla viid Sveriges Lagh och goda gamla sidwennior", en uppsats där Gustav Vasas brev 1526, 1543 och 1551 (två brev) fylligt analyseras. Viktigt företal av SSR:s ordförande Nikolaus Stenberg.

SVB, volym 13 1979. Kammarrådet Axel Klockhoff: Uppkomsten av det svenska anspråket på flyttningsfrihet för lapparna. Denna utredning är av 1914 och betonar samebyns egenskap av rättighetsbärare som kunde flytta ett lappskatteländ från familj till familj. Klockhoff var en eminent kännare av dessa juridiska frågor och gjorde sin utredning på offentligt uppdrag. Även här finns ett viktigt företal av Nikolaus Stenberg.

SVB, volym 22. Betydelsefullt förord. Cramérs föredrag i Vetenskapsakademien den 22 februari 1984, s. 9–35, s. 114, 118 rättsfall, s. 71 motion 1982/1983, s. 137.

SVB, Vinterstierna I 2000 s. 109–110 förlikning med JK 1988–1989.

SVB, Vinterstierna II 2004 s. 98–106 Lappkodicillen 1751 en samisk synpunkt.

SVB, Vinterstierna III 2006. Professor Gunnar Eriksson: Darwinism and Sami Legislation in the Sami National Minority in Sweden, 1982, s. 25–40.

Cramér: Hegemoni s. 41–87, Urfolksrätt s. 131–138 med referat av professor Ole Henrik Magga på Stockholms slott 2004.

Sundberg, Jacob: Customary Law in Sweden and the Lapp minority i the Netherland's International Law Review 1981.

Lappkodicillen av 1751. Några folkrättsliga synpunkter på dess öden intill Novembertraktaten, Diedut 3, 1998,

The Lapp Minority and the European Convention on Human Rights, Rättsfonden, 1987, s. 161–226

Cramér: Samernas jurist s. 331–332.

Svensson, Tom G: The Sami and Their Land, the Taxed Mountains Case, Institutet for sammenlignende kulturforskning, Novus forlag, Oslo 1997, 213 s., illustrerad.

Det finns en överrik litteratur om samerna. Här har särskilt hänvisats till vad som belyser Lennart Lundmarks bok Stulet land 2008 ur juridisk synpunkt.